

Г.Р. Сейфуллина^{1*}, М.В. Клишина², Н.Е. Тутинова², Г.Н. Джабаева²

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: galiya-magavina@mail.ru; klmarina_7@mail.ru; nurtut86@mail.ru; guldena_77@mail.ru)

Ақпараттық қоғамдағы коммуникативті әрекеттің аксиологиялық аспектісі

Қазіргі әлеуметтік өзгерістер мен ашық қоғамға көшу жағдайында қарым-қатынас процесінде адамның құндылық-дүниетанымдық көзқарастары мен бағдарлары мәселелері маңызды болып табылады. Байланыстың негізгі мәселелері — ақпаратты беру мен қабылдаудың жеке процесін жеке және жаппай әсер етудің әлеуметтік маңызды процесіне аударатын байланыс механизмі. Бұл мәселені талдау үшін коммуникативтік әрекеттің мағынасын адамның коммуникативті іс-әрекетінің жеке бастапқы актісі ретінде қарастыруға үндеу жасалды. Мақалада коммуникативті іс-әрекеттің мәні жалпы келісімге қол жеткізу ретінде анықталатындығы және коммуникативті іс-әрекеттің вербальды емес формаларынан вербальды іс-әрекетке көшу адам санасының танымдық саласындағы қиял синтезінде абстракцияны дамыту процесін білдіретінін, нәтижесінде қауымдастықтың интеграциясына және жеке өзін-өзі танудың дамуына әкелетін жалпы нормаларды тұжырымдауға болатындығын негіздейді. Егер коммуникативті іс-әрекеттің мәні өзара әрекеттесетін коммуниканттардың мүдделерін үйлестіруден тұрса, онда коммуникативті кеңістіктің мәні оларды қоғамның өзін-өзі сақтау және оның болашағын анықтау үшін тұрақты маңызы бар бұрыннан қалыптасқан және келісілген жалпы құндылықтар негізінде біріктіру болып табылады. Ақпараттық қоғам прагматикалық және аксиологиялық мәселелерді өзекті етті, адамның жеке басының көптігі және өзін-өзі көрсетудің көптігі ретінде түсінілетін көп өлшемді түсіну қажеттілігі мен мүмкіндігіне жағдай жасады. Мұндай жағдайларда адам қызметінің әртүрлі салаларындағы қарым-қатынастың жалпы мағынасының бөлінбейтіндігі қайта жанданады, ол қоғамға адамдарды біріктіру үшін қажет, жоғары құндылықтарға — шындыққа, ізгілік пен сұлулыққа деген ұмтылыс, бұл болмыс, әйтпесе коммуникативті іс-әрекет пен қарым-қатынас жеке адамдар арасындағы байланыстың техникалық құралы болып қала береді.

Кілт сөздер: коммуникация, коммуникативтік әрекет, дүниетанымдық құндылықтар, семиотика, ақпараттық қоғам, сұхбат, конвенционалдылық, ақпарат, тұлғалық, әлеуметтену.

Кіріспе

«Коммуникация» және «ақпарат» ұғымдары ХХ ғасырдың аяғы — ХХІ ғасырдың басындағы әлеуметтік-философиялық білімнің категориялық аппаратының арсеналында динамизммен, өзгергіштіктің жоғары деңгейімен сипатталатын, әртүрлі құндылықтар мен өмірлік стратегияларды білдіретін негізгі заманауи ұғымдар ретінде ерекшеленді.

Бүгінгі таңда адамзатқа одан әрі дамудың кең мүмкіндіктері ұсынылған. Ол қандай болашақты таңдайды? Бұл таңдау, атап айтқанда, қазіргі заманғы ғана емес, сонымен бірге болашақтың жобасын да анықтайтын құндылықтарға байланысты болады. А. Тоффлердің болашақ адамзат оны қаншалықты анық түсінетініне, адамның мінез-құлқын реттеуге арналған құндылықтардың сәулет өнеріндегі өзгерістерді қаншалықты болжай алатындығына байланысты болады деген тұжырымын атап өткен жөн. Ю.М. Лотманның бинарлық және тернарлық мәдениет жүйелерін ажырату туралы пайымының аксиологиялық мәні өзекті [1].

Ю.М. Лотман бинарлық мәдениетті дәстүрлі емес деп анықтайды, оның құндылықтары белгілі бір әлеуметтік тәртіпті сақтауға және әлеуметтік тәртіпті коммуникативті қызмет субъектілерін түсіндірудің белгілі бір әдістеріне немесе оны жоққа шығаруға және жоюға ықпал етеді. Жанжал және екіншісінің позициясын түбегейлі қабылдамау екілік құрылымдардың көбеюі мен өмір сүруінің имманентті тән тәсілі болып табылады.

Қарама-қарсы бинарлы мәдениеттер — бұл тернер мәдени жүйесі поливалентті, құрылымдалған және ол диалогтық сипатқа ие. Толеранттылық, басқа позицияларға төзімділік сияқты сипаттамалар құқықтық, шарттық негізде негізделген. Тернарлы мәдениеттерде әлеуметтік даму мұраттары кез келген мифтік құрылымнан емес, әлеуметтік шындықтан туындайды. Егер екілік жүйелер үшін идеал

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: galiya-magavina@mail.ru

оның қатыгездігіне байланысты қолданыстағы тәртіпті ымырасыз жою болса, онда бинарлы жүйе, біріншіден, идеалды шындыққа бейімделуге, екіншіден, алдыңғы кезеңнің белгілі бір құндылықтарын сақтауға тырысады.

Ю.М. Лотман өзінің пайымдаулары негізінде 1990 жылдардың басында ТМД елдеріндегі өмірді бинарлы жүйеден тернарлыққа көшу әрекеті ретінде көрді. Сонымен бірге ол пайда болған тәртіп Батыстың көшірмесі болмайды деп сенді, өйткені «тарих қайталауды білмейді. Ол жаңа, болжанбайтын жолдарды жақсы көреді». Өзінің тарихи жолының келесі бөлігін Батыс үлгісімен өту мүмкін емес және нәтиже бермейді. Бізге соңғы ұстаным тернарлы мәдениеттің мәнін айқын сипаттайды, ол бір жағынан дәстүрлерден «босатылмайды», ал екінші жағынан әлеуметтік дамудың жаңа баламаларын іздеуге және жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл көбінесе тернарлы мәдениеттер деп аталатын мәдениеттерде коммуникативті әрекеттің көбірек нұсқалары, коммуникативті еркіндік дәрежелері бар екендігімен түсіндіріледі. Бүгінгі күннің шындықтарында бинарлы парадигманың тернарға айналуы ақпараттық қоғам адам үшін ашатын жағымды мүмкіндіктер ретінде қосымша негіз алады, атап айтқанда, оның ақпараттық бостандығының шекарасын кеңейтеді, оны басқаны түсіну үшін қажетті әртүрлі ақпараттың белгілі бір мөлшерімен байыта отырып, сәтті коммуникативті іс-әрекеттің және тұтастай коммуникацияның шарттары болып табылады. Әлеуметтік өзара әрекеттесудің аксиологиялық аспектісі, отандық философтардың маңызды және қызығушылық тудыратын назарының объектісі бола отырып, ақпараттық қоғам жағдайында коммуникациялардың қоғамның барлық салаларына және әр адамға жеке-жеке әсер етуінің артуына байланысты жаңа бетбұрыс бере алады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында авторлар зерттелетін мәселе бойынша әлеуметтік-философиялық әдебиеттерді теориялық талдауға сүйенді. Бұл әдіс коммуникативті әрекеттің мағынасын бағалауды, қазіргі және болашақта құндылық деңгейінің рөлін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттелетін проблема, адам мөлшері бола отырып, пәнаралық, жүйелік, әлеуметтік-мәдени, антропологиялық, семиотикалық және құндылық тұрғысынан, даму принципі мен тарихизм принципін, компаративистика әдісін ескере отырып қарастырылады.

Нәтижелер және талқылау

Коммуникативті әрекет — бұл хабарлама (ақпарат беру) арқылы көрсетілетін әрекет. Бұл мәні бойынша әлеуметтік, ол бір-бірімен байланысатын тақырыптардан тыс бағдарының жасалуы, сондай-ақ олардың кооперацияға, ынтымақтастыққа деген көзқарасынан елестету мүмкін емес. Мұндай қызметтің нәтижесі барлық қатысушылардың жалпы жағдайды түсіндіруі болып табылады.

Коммуникативті әрекет, Хабермасың пікірінше, антропологиялық іргелі, әлеуметтік-мәдени дамудың бастапқы нүктесін білдіреді. Коммуникация — бұл іс-әрекеттің басталуы және оның құралы. Объективті әлем адамға топ мүшелерінің ынтымақтастық қатынастары аясында жүзеге асырылатын коммуникативті әрекеттердің арқасында ашылады [2].

Адамның әлеуметтік болмыс ретінде тарихи қалыптасуы оның қимылдарынан символдар мен сөйлеу әрекеттеріне дейінгі коммуникациялық әрекеттерді дамытудың күрделі процесі болып табылады. Ежелгі адамның коммуникациясын визуалды (көрінетін белгілер арқылы) және ауызша (ауызша, ауызша және жазбаша сөйлеу белгілері арқылы) кейінгі түрлерге бөлудің бастауы осы белгілердің адам өміріндегі байланысының сипатында жатыр. Қарым-қатынас формаларын дамытуда Дж. Мид бастапқы эволюциялық нүкте ретінде дамыған омыртқалылар қауымдастықтарында байқалатын ым-ишаралармен өзара әрекеттесуді қарастырады. Оны инстинкттер басқарады. Келесі кезең — символдық түрде жанама өзара әрекеттесу, бұл символ өзара әрекеттесудің барлық қатысушылары үшін бірдей мәнге ие болған кезде мүмкін болады. Мәннің сәйкестігі қауымдастық мүшелерінің таңбаларды пайдалану кезінде жалпы ережені ұстануымен қамтамасыз етіледі.

Дж. Мид ым-ишарадан символдық жанама өзара әрекеттесуге көшу антропогенездің басталуын білдіреді, өйткені екі қатысушы үшін бірдей мағынаға ие символдарды қолдану бұрын инстинктке негізделген өзара әрекеттесетін тараптар арасындағы ортақтықты қамтамасыз етеді. Рәміздер арқылы адам рухани-семантикалық, материалдық жағынан көрінеді.

Антропогенез процесінде коммуникативті әрекеттің қалыптасу моделін құруға ұмтылған Хабермас Дж. Мидтің (қимылдан символға дейін) Витгенштейннің «ережеге бағыну» ұғымын талдау барысында зерттеулерін толықтырады. Символдық өзара әрекеттесу — бұл бірлескен іс-әрекеттің

адам формасының көрінісі. Бұл бірлескен іс-әрекеттің мүмкін болуы үшін, яғни қатысушылардың әрекеттерін таңбалар арқылы ретке келтіру үшін топта символдардың бірдей мәні деп санауға болатын келісім болуы керек. Бұл келісім Витгенштейннің пікірінше, өмір формасы немесе басқаша айтқанда, бірлескен іс-әрекет, тәжірибе арқылы жасалады. Осылайша, біз шеңберде қозғаламыз: адамның бірлескен іс-әрекеті мүмкіндігінің шарты оның өзінде жатыр. Символдық түрде жанама өзара әрекеттесуде қатысушылар басқалармен сыртқы әсер етуі керек объект ретінде емес, тыңдаушымен, яғни сөйлеуші жіберетін сигналдардың аудармашысы ретінде кездеседі. Таңбалардың мағынасы әрдайым объективті: ол таңбалардың көмегімен көрсетілген денотат (зат). Символдың маңызды сипаттамалары — мотивация, бейнелеу, символ мен миф арасындағы байланыс, архетиптік, Тарихи, символдың семантикалық құрылымының қабаттылығы; символдағы мағынаның берілуі, мағынасы мен мағынасы арасындағы диалектикалық қатынас.

Ішкі әлемді құру, жеке тұлғаны қалыптастыру жеке адамның нормаларды ішкі көрінісі нәтижесінде пайда болады. «Жеке тұлға (жеке тұлға) — бұл жеке тұлға (жеке тұлға), өйткені ол белгілі бір қауымдастыққа жатады, өйткені ол осы қауымдастықты құру туралы өзінің мінез-құлқын қабылдайды» [3: 233].

Осыған байланысты өзара әрекеттесудің маңызды буыны «кері байланыс» деп аталатын механизм болып табылады, ол жалпы мағынада «мінез-құлықты реттеуде пайдалы ақпарат көзінен қайтарылған кез келген ақпарат түрі» деп түсініледі [4: 197]. Кері байланыс спикерге таңдалған қарым-қатынас мазмұны мен әдістері өз мақсатына жеткенін және жүзеге асырылатын қызметті қамтамасыз ететіндігін білдіреді. Н. Винердің қолданбалы байланыс моделінде оның маңызды құрамдас бөлігі кері байланыс туралы ереже екендігі кездейсоқ емес. «Басқару орталығына қайта кіретін ақпарат басқарылатын шаманың басқарушыдан ауытқуына қарсы тұруға тырысады» [5: 160]. Н. Винер әлеуметтік ақпараттың жұмыс істеуін ерекше қарастырады. Әлеуметтік емес жануарлар топтарында ақпарат көбеймейді, өйткені белсенді ақпарат алмасу жоқ. Тиімді әлеуметтік ұйым жағдайында қоғамның әр мүшесінен көп ақпарат бар екенін айтқан. С. Бир кері байланысты «Шығыс ақпаратының бір бөлігін оның кірісіне қайтару, содан кейін ол өзгереді. Оң кері байланыс шығыс сигналының деңгейінің жоғарылауын тудырады, сондықтан кірісте; теріс кері байланыс шығыс сигналының жоғарылауымен кіріс сигналының төмендеуіне әкеледі және осылайша тұрақтандырушы болып табылады» [5: 407-408].

Кері байланыс процесінде адам реципиенттен (немесе реципиенттерден) тікелей немесе жанама, кейінге қалдырылған немесе дереу ақпарат алады, онда оның хабарламасына жауап, сондай-ақ оның қалай қабылданғанына қатысты ақпарат болады. Бұл жағдайда қабылдаушы кері байланыс коммуникаторы, ал қабылдаушы оның қабылдаушысы ретінде әрекет етеді. Кері байланыс арқылы орындалатын түзету функциясы адамның қабылдауы тұрғысынан өте маңызды. Алайда, мұнда кері байланыс деректері кең көлемде қолданылады. Мұны адамның өзіне деген барабар қатынасын дамыту мысалынан көруге болады [7]. «Өзін-өзі тану тікелей емес, жанама түрде, өзіне тиесілі топтың жекелеген мүшелерінің белгілі бір адамға қатынасы немесе бүкіл топтың жалпыланған қатынасы арқылы жүзеге асырылатыны белгілі» [8: 26]. Демек, өзін басқалардың көзқарасымен қабылдау, басқалардың өзіне деген көзқарасы — өзіңіздің имиджіңізді қалыптастыру мен дамытудың қажетті компоненті. Адамның «Мен» өзінің кері байланыс алу процесінің маңызды генераторы болып табылады. Қалыптастыру үдерісінде тұлғаны әлеуметтендіру бойынша Мидтің екі құрылымын ұсынады: «те» және «I». «Me» (англ. маған, мені, менімен) — жеке тұлғадағы әлеуметтік нормалардың өкілі, бұл құрылым акторға белгілі бір жағдайларда топтың басқа мүшелері одан қандай мінез-құлық күтетініне назар аударуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әлеуметтену даралануға, субъективтіліктің қалыптасуына немесе «I» (ағыл. - мен) әкеледі. Бұл адамның ішкі әлемі, өзін-өзі тануды талап етеді, күтпеген, шығармашылық шешімдерді табуға мүмкіндік беретін өздігінен жүрудің көзі. Бірге «те» және «I» жеке тұлғаны, өзін-өзі (self) құрайды. Өз кезегінде өзін-өзі қабылдау кристалдануының бір түрі ретінде өзін-өзі бағалау басқа адамның қабылдауына әсер етеді. Осылайша, кері байланыс өзін және басқа адамдарды танудың диалектикалық бірыңғай процесінің маңызды буыны болып табылады. Кері байланыс контекстіндегі үнсіздіктің қарым-қатынасы да назар аударуға тұрарлық, ол сөйлеу қабілетіне қарағанда аса бай емес. Шығыстық коммуникация моделі бойынша жасы үлкен мен мәртебесі жоғары адамның тарапынан монолог тыңдаушының жасы кіші үнсіздігін білдіреді, бұл дәстүрлі мінез-құлық моделінде міндетті және қажетті коммуникативті бірлік болып табылады.

Байланыстың эволюциялық жоғары формасы лингвистикалық жанама, нормативті бағытталған өзара әрекеттесу болып табылады. Лингвистикалық тұрғыдан басқарылатын нормативті мінез-құлық сатысында басқа адамның белгілі бір үміттері актер үшін семантикалық тұрғыдан қол жетімді болып қана қоймайды (актер өзара әрекеттесудің басқа қатысушысы қолданған символдың мағынасын түсінеді), сонымен қатар міндетті болып табылады. Олар оны еркін байланыстырады, оның әрі қарайғы әрекеттерін алдын-ала анықтайды. Өзара әрекеттесуді басқару жеке ағзаға енгізілген генетикалық бағдарламадан объективті түрде бөлінетін мәдени бағдарламаға ауысады. Нормалардың интернализациясы олардың танылуын, олармен ішкі келісімді білдіреді. Жеке тұлғаның ішкі көрінісі қалай жүретінін түсіндіре отырып, Дж. Мид тағы да біреудің көзқарасын қабылдау механизміне жүгінеді, бірақ бұл жолы бұл нақты емес, жалпыланған басқа дегенді білдіреді. Норма — бұл «жалпыланған басқа» мінез-құлықты күту, яғни белгілі бір жағдайда осы топтың кез келген мүшесі бізден күтетін мінез-құлық үлгісі. Адамның норманы игеруі, егер ол «жалпыланған басқа» нормаларын қабылдаса ғана мүмкін болады.

Э. Дюркгеймнің әлеуметтік ынтымақтастық теориясына жүгіну жеке адамдардың ерік-жігерін байланыстыратын және олардың мінез-құлқын басқаратын нормативтік бұйрықтардың қалай пайда болатындығы туралы сұраққа жауап беруге көмектеседі. Басқаша айтқанда, әлеуметтік әлем қалай қалыптасады, бұл өз кезегінде субъективті әлемнің қалыптасуының шарты болып табылады ма?

Э. Дюркгейм мұны нормалардың маңыздылығы санкцияларға негізделмегендігімен түсіндіреді. Мұны моральдық билік, нормалар қолданатын құрмет, оларды күш қолдану қаупімен бекітілген қарапайым императивтерден ерекшелендіреді. Моральдық ережелер, бір жағынан, адамнан белгілі бір жанқиярлықты, оның мүдделерінен жоғары тұруды талап етеді. Алайда, бұл өзін-өзі ұстауды моральдық тұрғыдан әрекет ететін адам өзі қалаған игілік ретінде қабылдайды. Моральдық субъект сыртқы күшке емес, құрметке ие болғанға бағынады.

Қарым-қатынас табиғаты адамның өзін-өзі танытуы мен жеке тұлғаның нарциссизмі; онсыз ортақ мүдделерді бірлесіп өмір сүру және іске асыру мүмкін емес. Бұл Кант категориялық императивтің негізгі талабын тұжырымдай отырып, «Біреуінің еркіндігі екіншісінің еркіндігі басталатын жерде аяқталады деген түсініктен аспайтындай етіп жасаңыз» дегенді білдіреді. Сондықтан коммуникативтік қарым-қатынастар адамның мінез-құлқын реттеуге көмектесетін әдептілік сезімін қалыптастырады.

Э. Холл тұлғааралық қарым-қатынастағы барлық мәдениеттер болып жатқан оқиғалар мен тұлғааралық мінез-құлықты түсіну үшін маңызды кейбір ашылмаған, жасырын ережелерді қолданатындығына назар аударды. Мәдениеттер әр жағдайдың жасырын ақпаратын қолдана отырып, «контексті оқу» арқылы ерекшеленеді. Әлеуметтік жағдайды түсіну үшін контекстік ақпарат неғұрлым қажет болса, мәдениеттің күрделілігі соғұрлым жоғары болады. Мәдениеттің күрделілігі неғұрлым жоғары болса, «бейтаныс адамдарға» әлеуметтік жағдайды дұрыс түсіну және бағалау қиынға соғады.

Э. Холлдың зерттеулеріне сәйкес, қарым-қатынас процесінің сипаты мен нәтижелері, басқалармен қатар, оның қатысушыларының хабардар болу деңгейімен де анықталады. Хабардарлық деңгейі, өз кезегінде, әлеуметтік байланыстардың тығыздығына және осы желі мүшелері арасындағы ақпарат алмасу жылдамдығына байланысты. Осыған сәйкес барлық мәдениеттерді әлсіз және күшті контекстік тәуелділік негізінде жіктеуге болады. Тығыз ақпараттық желіні қолданатын адамдар контексті жоғары мәдениетке жатады, ал әлеуметтік ортада еркін байланыс желісі бар және ақпарат алмасу көлемі аз адамдар контексті төмен мәдениетке жатады.

Коммуникацияның күшті және әлсіз қатысушыларының коммуникативті мінез-құлқын ажыратуға болады. Сондықтан коммуникацияның күшті/әлсіз қатысушысының дихотомиясын ажыратуға болады. Бұл жағдайда ақпарат алмасу күрес саласы ретінде дамиды. Мысалы: «қарсыласу арқылы серіктес әрқашан қарсылықтарда, еріксіз реакцияда немесе тіпті реакциясыз ақпарат береді. Серіктестің кез келген қарсылығы алынған ақпараттың тиімді еместігін көрсетеді. Содан кейін, күресті жалғастыру үшін, берілген мақсатқа жету туралы ақпарат алу үшін, бұрын берілгеннен маңызды ақпаратты қайтадан ұсыну қажет» [9: 174].

Осылайша, коммуникативті іс-әрекеттің мәні — адамдарға қажетті ақпаратты беру немесе алу, туындаған мәселелерді бірлесіп шешу процесінде шарттылықты қамтамасыз ету. Екі немесе одан да көп субъектілердің өзара әрекеттесуінің жеке актілері болып табылатын коммуникативті іс-әрекеттерді кеңейту және дәйекті түрде жалғастыру, олардың мәні адамның коммуникативтік қызметін қалыптастыра отырып, жалпы жағдайға қатысты өзара түсіністікке қол жеткізу ниетін

жүзеге асыру болып табылады. Ол әртүрлі субъектілердің іс-қимыл жоспарларын үйлестіруге, Жалпы ережелер мен нормаларды әзірлеуге қызмет етеді. Конвенционализация немесе келісімді қамтамасыз ету функциясы әлеуметтік интеграцияны анықтайды. Осылайша, әлеуметтік интеграция коммуникативті әрекеттің нәтижесінде пайда болатын функция болып табылады. Коммуникативті іс-әрекет процесінде адамның әлеуметтік мәнін қалыптастыру және дамыту, демек, тұлғаның қалыптасуы жүреді.

Бүгінгі шындықта өркениетті қоғам таңдаған перспективалық шешімдер қандай да бір жолмен жеке тұлға проблемасымен, әлеуметтік болмыстың жеке аспектісіне назар аударумен байланысты.

Мазмұндық тұрғыдан алғанда, ғылыми қоғамдастықтың назары тарих анықтамаларынан адамның сыртқы әлемді оны адамның өзін-өзі өзгертуі ретінде түсіндіруге ауысады. Өзін-өзі өзгерту, әрине, адамның өзінің «ішкі» әлемін ғана емес, сонымен бірге әртүрлі, соның ішінде объективті түрде бекітілген іс-әрекет сұлбаларын да өзгертуі ретінде кеңінен түсініледі. Әлеуметтік процестің кез келген байланысын түсіндіру, егер олар адамның өзара әрекеттесу деңгейіне жеткізілмесе, толық болып саналмайды. Э. Сепир жазғандай: «қоғам тек әлеуметтік институттардың статикалық жиынтығы сияқты: іс жүзінде ол күн сайын оның мүшелері арасында орын алатын белгілі бір коммуникативті актілер арқылы қайта туады немесе шығармашылықпен қайта құрылады» [10: 211]. Тұлға пайда болып қана қоймайды, сонымен бірге басқа адамдармен және объектілермен қарым-қатынас аясын үнемі кеңейте отырып, өзін сақтайды, бұл қатынастар делдал болады. Мәселе тек байланыс саласының кеңеюі әрдайым жаңа жағдайда болады. Бүгінгі таңда бұл қазіргі қоғамның өз ұйымының неғұрлым күрделі сатысына көшуіне байланысты, оның сәтті жұмыс істеуі үшін ақпараттық процестерге негізделген жетілдірілген үйлестіру процестері қажет. Қазіргі дәуірдің ерекшелігі — қоғамның таптық бөлінуі азырақ өзекті бола бастайды, бұл бөліну біртіндеп тегістеледі, өйткені қоғамның бөлінуінің басқа өлшемдері алдыңғы қатарға шығады, адамдардың жаңа компьютерлік буыны пайда болады. Қоғамды ақпараттандыру — бұл өсуді қамтамасыз етуге және адам қызметінің барлық әлеуметтік маңызды түрлерінде сенімді, жан-жақты білімді одан әрі толық пайдалануға бағытталған шаралар кешені болып табылатынын көрсетсе, ғылым тарихының мамандары келесі фактіні көрсетеді. Егер «біздің дәуіріміздің басынан бастап білімді екі есе көбейту үшін 1750 жыл қажет болса, екінші екі есе — 1900, үшінші үшін бар болғаны 50 жыл қажет болды» [11]. Сонымен қатар, «жеделдетудің» бұл тенденциясы артып келеді. XX ғасырдың бірінші жартысына қарай әлемдегі білім көлемі әр түрлі болжам бойынша екі есе артып, ақпараттың жалпы көлемі 30 есе артады. Мұндай секіру, әрине, ақпарат алмасу жылдамдығының бұрын-соңды болмаған өсуінің салдары болып табылады. Ақпараттың экспоненциалды түрде өсіп келе жатқан көлемі, «ақпараттық жарылыс» деп аталатын және бүкіл адамзат өркениеті тек индустриалды емес, әсіресе постиндустриалды дәуірде дамитын өзек бар сияқты. «Ақпараттық жарылыс» ұғымы жаңа ақпараттық дәуірдің басталуына тән белгілердің бірі болды. Осы дәуірдің басқа да маңызды белгілері жинақталған білім көлемін екі есе көбейту уақытының тез қысқаруы; ақпаратты сақтауға, беруге және өңдеуге арналған материалдық шығындар деңгейінің энергетикаға ұқсас шығыстар деңгейінен басым болуы; әлемдегі тілаларлық алмасу проблемасының шиеленісуі және басқалары болып табылады.

Ақпараттық жарылыстың сөзсіз салдары «ақпараттық дағдарыс» болды, онда ақпараттың көптігі белгілі бір адамға сәтті әлеуметтенуге мүмкіндік беретін ақпаратты іздеуді қиындатты. Осылайша, «ақпараттық жарылыс» және «ақпараттық аштық» ұғымдары сөзсіз антагонисттер болды, дегенмен мұндай қайшылық болмауы керек.

Бұл мәселені алғаш рет XX ғасырдың ортасында американдық психологтар шешті (Дж. Келли, Л. Фестингер және т.б.) «танымдық диссонанс» ұғымын енгізді, онда адамның білімі мен тәжірибесі қазіргі жағдайды қабылдаудан алшақтай бастауы. Өйткені, олардың пікірінше, әр адам сыртқы әлемді, басқа адамдарды және өзін өзі құрған танымдық жүйенің призмасы — «жеке дизайн» арқылы қабылдауынан байқалады. Алайда, XX ғасырдың 70-ші жылдарының соңында бұл диссонанстың өткірлігі микропроцессордың ойлап табылуы және жеке ақпаратты өңдеу құралдарын жаппай енгізу арқылы ішінара тегістелді. Соған қарамастан, интернет апофеозы болған желілік технологиялардың қарқынды дамуы «ақпараттық жарылыс» проблемасын тағы да күрт ушықтырды. Сыртқы жағдайлардың осындай тез өзгеруімен адамдарда не болып жатқанын түсінуге уақыт жетіспейді. Жағдайды мәдени дағдарыс деп атауға болады. Ескі құндылықтардың жойылу жылдамдығының артуы, өсіп келе жатқан ақпаратты түсіну процесінің уақыт шеңберін қысу жаңа белгілер мен белгілердің дәстүрлі символдық құндылықтар жүйесіне бейімделуіне жол бермейді. Бұл жағдай

қазіргі жағдайды бағалайтын ойшылдардың қазіргі жағдайға, мәдениетке қатысты өткеннің тасымалдаушысы болуымен күрделене түседі, сондықтан оны өткен сияқты бағалайды: олар белгілі бір дәстүрлер жүйесінде тәрбиеленеді және оларды табиғи түрде мәдени стандарт ретінде қарастырады. Әрқашан солай болды. Бірақ ғылыми-техникалық прогресс мәдениеттің қазіргі жағдайына, әсіресе адамдар арасындағы қарым-қатынас тәсілдерін өзгерткен коммуникация саласында үлкен әсер ете бастады, ал олардың кейбіреулері, мысалы, қарым-қатынастың ерекше формалары ретінде, біздің көз алдымызда жоғалып кетті. Осылайша, бір жағынан, мәдени мәртебеге үміткер құрылымдардың күрт өсуі байқалады, ал екінші жағынан, олардың ескі құндылық жүйелеріне бейімделуі неғұрлым қысқа уақыт шеңберіндегі сияқты жүреді. Кейде бұл процесс бір адамның өміріне сәйкес келеді. Нәтижесінде ғасырлар бойы қалыптасқан құндылықтар мен дәстүрлердің ескі жүйелері дерлік «бірден» жойылады. Ескі мәдениеттің символдары мен бейнелері жоғалып кетеді немесе мағынасын өзгертеді. Жаңа құндылықтар дәстүрліден өзгеше, сондықтан олардың мәдени мәні әрдайым айқын және ашық бола бермейді. Мәдениеттің үндесуі бұзылады, ондағы жаңашылдықтардың қалыптасуының соншалықты тез жүруі салдарынан, олардың дәстүрлі жүйеге бейімделуіне, адамдарға жаңа құндылықтарды «сіңіруге», оларды үнемі алдыңғымен байланыстыруға және оларды жай тұтынуға уақыт болмайды. Қоғамдық өмір шындығында консенсус белгілерінің болмауы мүмкін және бұл бір уақытта «кеңейтілетін» оқиғамен уақытты «қысудың» нәтижесі. Байланыс процесі субъект алған ақпаратты түсіну мүмкіндігінің болуын болжайды. Бұл, ең алдымен, алынған ақпаратты қайта өңдеу және осы жеке өңделген ақпарат негізінде әрекет ету. Ақпарат-коммуникативтік әрекеттің шарты болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, ақпарат алмасу жылдамдығының өсуімен түсіну процесі уақыт кеңістігінде «созылады». Біз тұтас жүйенің әртүрлі бөліктерінде орын алатын әлеуметтік оқиғалардың мағынасы мен маңыздылығын тек белгілі бір оқиғаларды білдіретін және жүйенің тұтастығын үйлестірудің негізі болып табылатын байланыс арқылы бағалай аламыз. Жүйенің тұтастығы оқиғаларды үйлестіруге қандай жылдамдықпен қол жеткізуге болатынына байланысты болады [12].

Байланыс ортасының полиқұрамдылығы, оның ақпараттық қанықтылығы адамға үнемі өсіп келе жатқан белсенділігінің мағынасын қалыптастыруға мүмкіндік беруі керек. Байланыс және оның кеңістігі терең мағыналар мен Мәңгілік шындықтарды іздеу және дамыту болған кезде ғана жеке тұлғаның қалыптасуының шарты болып табылады.

Қорытындылар мен ұсыныстар

Бүгінгі таңда әлемдік 80 қауымдастық дамудың жаңа жолдарын, жаңа адами бағыттарды қарқынды іздеуде. Аксиома көп векторлы таңдау жағдайында адам өзі кіретін әлеммен өзара әрекеттесетін нәрсе болуы керек. Кейбір әрекеттер оның өзі үшін апатты салдарға әкелуі мүмкін, өйткені нысанды өзгерту арқылы ол өзінің байланыстары мен функцияларын өзгертеді. Бұл жағдайда өзара даму стратегиялары қамтамасыз етілетін өзара әрекеттесудің ықтимал сценарийлерін ғана таңдауға бағытталған оның қызметіне белгілі бір шектеулерден жалтара алмайтыны сөзсіз. Осы шектеулер белгілі бір моральдық құндылықтарға, жақсылықтың, сұлулықтың және адам өмірінің басымдығын түсінуге негізделген.

Жаңа мыңжылдықтың басындағы оқиға бейнесі жаңа құндылық-дүниетанымдық бағдар үшін алғышарттардың жетілуін көрсетеді. Қазіргі әлемде мүлдем басқа мәдени дәстүрлер мен құндылықтар бір-бірімен қақтығысып, диалогқа түседі. Адам осы диалогты жүргізуді үйрену керек екенін түсінуі керек. Анықтамалық жүйені өзгерте білу керек, олардың құндылықтары мен мәдениетін абсолютті деп санамау керек, «ақпараттық жарылыс» пен «ақпараттық аштық» парадоксалды қарама-қайшылық жағдайында басқасын түсінуді үйрену керек. Адамды әлеуметтендірудің, оны «басқаны» құрметтеу рухында, позитивті толеранттылық рухында тәрбиелеудің жаңа тәсілдерін табу білу қажет.

Жылдам өзгертін ақпараттық кеңістікте жаңа құндылық-дүниетанымдық бағдарларды іздеу — бұл жаңа өмір салты мен өмір салтын, адамдарға, табиғатқа, қоғамға, өзіне деген жаңа көзқарасты іздеу. Жалпыға ортақ жағдайға қатысты өзара түсіністікке қол жеткізу ниетін іске асыру адамның коммуникативтік іс-әрекетінің бастапқы актісі, әлеуметтік-мәдени дамудың бастапқы нүктесі ретінде қарым-қатынас актісінде орын алады. Жоғары сенімділікпен қарым-қатынас іс-әрекеттері бүгінгі шындықта ақпараттық технологиялармен байланысты деп айту керек, оларды мәдени және дүниетанымдық контекстен бөлуге болмайды, өйткені осы контексте олар өз кезегінде оған әсер ете бастайды. Ақпараттық қоғамда технология мен дүниетаным бұрын-соңды біріктірілмегендіктен,

олардың кантондық категориялық императив тұрғысынан бөлінуіне жол бермеу өте маңызды, ақпараттық технологиялар категориялық императивке жат мақсаттарға жету үшін пайдаланылмауы керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Лотман Ю.М. Культуры и взрыв / Ю.М. Лотман. — М.: Гнозис, 1992. — 272 с.
- 2 Habermas J. The Theory of Communicative Action / J. Habermas // Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. — Cambridge. — 1984.
- 3 Мид Дж. Азия / Дж. Мид // Американская социологическая мысль: Тексты; под. ред. В.И. Добренкова. — М.: Изд. Международного ун-та бизнеса и управления — 1996. — 560 с.
- 4 Chaplin J.P. Dictionary of Psychology / J.P. Chaplin. — N.Y., 1975.
- 5 Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Н. Винер. — М.: Наука, 1983. — 344с.
- 6 Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. — М., 1993. — 416 с.
- 7 Арутюнян М.Ю. Обратная связь в системе восприятия человека человеком / М.Ю. Арутюнян, Л.А. Петровская; под ред. А.А. Бодалева. — М.: Педагогика, 1981. — С. 42–53.
- 8 Чесноков И.И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чесноков. — М., 1977. — 143 с.
- 9 Ершов П.М. Искусство толкования. Часть первая. Режиссура как практическая психология / П.М. Ершов. — Дубна, 1997. — 352 с.
- 10 Сепир Э. Коммуникация. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. — М.: Наука, 1993. — 656 с.
- 11 Гафнер В.В. Информационная безопасность: учеб. пос. / В.В. Гафнер. — Ростов н/Д.: Феникс. 2010. — 324 с.
- 12 Капица С.П. Парадоксы роста: Законы развития человечества / С.П. Капица — М.: Альпина Нон-фикшн, 2010. — 192 с.

Г.Р. Сейфуллина, М.В. Клишина, Н.Е. Тутинова, Г.Н. Джабаева

Аксиологический аспект коммуникативного действия в информационном обществе

В условиях современных социальных перемен и перехода к открытому обществу наиболее значимыми становятся вопросы ценностно-мировоззренческих установок и ориентаций человека в коммуникативном процессе. Ключевой проблемой коммуникации является механизм общения, который переводит индивидуальный процесс передачи и восприятия информации в социально значимый процесс персонального и массового воздействия. Для анализа этой проблемы осуществлено обращение к рассмотрению смысла коммуникативного действия как отдельного начального акта коммуникативной деятельности человека. В статье определен смысл коммуникативного действия как достижение общего согласия, и обосновано, что переход от невербальных форм коммуникативного действия к вербальным выразил собой процесс развития абстрагирования в синтезе с воображением в когнитивной сфере сознания человека, в результате чего стало возможным формулирование общих норм, ведущих к интеграции сообщества и развитию индивидуального самосознания. Если смысл коммуникативного действия состоит в согласовании интересов взаимодействующих коммуникантов, то смысл коммуникативного пространства состоит в их объединении на основе уже выработанных и согласованных общих ценностей, что имеет непреходящее значение в самосохранении сообщества и определении его будущего. Информационное общество актуализировало прагматическую и аксиологическую проблематику, создало условия необходимости и возможности осмысления многомерности человека, понимаемую как множество его идентичностей и множественность его самовыражения. В этих условиях актуализируется неотделимость общего смысла коммуникации в различных сферах человеческой деятельности, заключающаяся в интеграции людей, в стремлении к высшим ценностям — истине, добру и красоте в этом бытии, иначе коммуникативное действие и коммуникация, в целом, останутся просто техническими средствами связи между индивидами.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативное действие, мировоззренческие ценности, семиотика, информационное общество, диалог, конвенциональность, информация, личность, социализация.

G.R. Seifullina, M.V. Klishina, N.Ye. Tutinova, G.N. Dzhabayeva

Axiological aspect of the communicative action in information society

In conditions of modern social changes and the transition into an open society, the issues of value-worldview attitudes and orientations of a person in the communication process have become more significant. The key problem of communication is the mechanism of communication, which translates the individual process of transmission and perception of information into a socially significant process of personal and mass impact. To analyze this issue the authors investigate the meaning of the communicative action as a separate initial act of the person's communicative activity. This article defines the meaning of communicative action as an achievement of the common agreement and substantiates that the transition from non-verbal forms of communicative action to verbal ones expressed the process of development of abstraction in synthesis with imagination in the cognitive sphere of human consciousness. As a result, it became possible to formulate general norms leading to community integration and the development of individual identity. If the meaning of communicative action is to coordinate the interests of interacting communicants, then the meaning of the communicative space is to unite them based on already developed and agreed common values, which is of lasting importance with the self-preservation of the community and determining its future. The information society foregrounded pragmatic and axiological issues, created conditions for the necessity and possibility of understanding the multidimensionality of a person, understood as the multitude of their identities and plurality of their self-expression. In these conditions, the inseparability of the general meaning of communication in various spheres of human activity is actualized, which consists in integration of people, in pursuit of higher values - truth, goodness and beauty in this being, otherwise, the communicative action and communication as a whole will remain just technical means of communication between individuals.

Keywords: communication, communicative action, worldview values, semiotics, information society, dialogue, conventionality, information, personality, socialization.

References

- 1 Lotman, Yu.M. (1992). *Kul'tury i vzryv* [Cultures and explosion]. Moscow: Gnozis [in Russian].
- 2 Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Vol.1: Reason and the Rationalization of Society*. Cambridge.
- 3 Mid, Dzh. (1996). *Aziia* [Asia]. *Amerikanskaia sotsiologicheskaiia mysl: Teksty — American Sociological Thought: Texts*. V.I. Dobrenkov (Ed.). Moscow: Izdatel'stvo Mezhdunarodnogo universiteta biznesa i upravleniia [in Russian].
- 4 Chaplin, J.P. (1975). *Dictionary of Psychology*. N.Y.
- 5 Viner, N. (1983). *Kibernetika, ili Upravlenie i sviaz v zhitovnom i mashine* [Cybernetics, or control and communication in animals and machines]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 6 Bir, S. (1993). *Mozg firmy* [The brain of the firm]. Moscow [in Russian].
- 7 Arutiunian, M.Yu., & Petrovskaiia, L.A. (1981). *Obratnaia sviaz v sisteme vospriiatiia cheloveka chelovekom* [Feedback in the human perception system by a human]; A.A. Bodaleva (Ed.). Moscow: Pedagogika [in Russian].
- 8 Chesnokov, I.I. (1977). *Problema samosoznaniia v psikhologii* [The problem of self-consciousness in psychology]. Moscow [in Russian].
- 9 Ershov, P.M. (1997). *Iskusstvo tolkovaniia. Chast pervaiia. Rezhissura kak prakticheskaiia psikhologiiia* [The art of interpretation. Part one. Directing as practical psychology]. Dubna, 352 [in Russian].
- 10 Sepir, E. (1993). *Kommunikatsiia. Izbrannye trudy po yazykoznaniiu i kulturologii* [Communication. Selected works on linguistics and cultural studies]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 11 Gafner, V.V. (2010). *Informatsionnaia bezopasnost* [Information security]. Rostov na Donu: Feniks [in Russian].
- 12 Kapitsa, S.P. (2010). *Paradoksy rosta: Zakony razvitiia chelovechestva* [Paradoxes of growth: Laws of human development]. Moscow: Alpina Non-fikshn [in Russian].